

O skladenjski dinamiki

*Stojan Bračić**

Povzetek

V prispevku gre za pojav nedoslednega upoštevanja norme in za pojav skladenjskega zgoščanja na zgledih iz sodobnega nemškega jezika. Napake, ko je zavestno kršena skladenjska norma, so večinoma motivirane slogovno in učinkujejo pod pogojem, da tudi recipient¹ razpolaga s poznavanjem norme in razbere odmik od nje. V drugem delu je prikazanih nekaj možnosti za izražanje predikacije na verbalni in nominalni ravni, ki pa so soznačne samo delno, saj pomensko ujemanje še ne pomeni funkcijskega in slogovnega ujemanja. V obeh primerih je tako za tvorca besedila kakor za naslovnika za uspešno vzajemno sporazumevanje merodajno znanje. Znanje pa ni eno. Poleg jezikovnega znanja so nujna še druga, pretežno pragmatična znanja, ki z različnimi težišči glede na tematiko besedila posegajo onkraj jezikovnega sistema. Spričo tega imajo lahko zgoraj obravnavani zgledi iz nemškega jezika do neke mere univerzalno veljavo.

Ključne besede: skladnja, slog, vrste znanja, norma

On syntax dynamics

This article deals with the inconsistent adherence to linguistic norms and with the syntactic information density in the modern German language. In the first part, the norm is deliberately broken. In most cases, such errors are stylistically motivated and fulfil stylistic functions if the recipient of the text knows the norm and is able to recognize a deviation from it. The second part deals with the possibilities of producing linguistic forms of predication on a verbal and a nominal level, which are only partly interchangeable. Semantic synonymy does not imply functional and stylistic appropriateness. In both cases, knowledge is a prerequisite for mutual understanding between the author of the text and the recipient. But there is not just one kind of knowledge. In addition to linguistic knowledge, other, primarily pragmatic types of knowledge beyond the boundaries of the language system, are also required, which focus on different aspects, depending on the topic of the text. Therefore, to a certain extent the examples from the German language presented in the article can have a universal value.

Keywords: syntax, style, knowledge, linguistic norm

* Upokojeni profesor UL FF, stojan.bracic1@gmail.com

1 Moške oblike veljajo v prispevku v takih primerih tudi za ženski spol.

V prispevku za zbornik, posvečen spominu na spoštovanega profesorja in dragega kolega Janeza Orešnika, želim prikazati dva skladenjska pojava z vidika nemškega jezika. Skladenjska norma v določenih primerih (namerno) ni upoštevana. Temu sta namenjeni dve poglavji: o kongruenci (1) in o glagolski valenci (2). V drugem primeru je predmet prikaza skladenjsko zgoščanje, ko stoji eksplicitnim strukturam nasproti sintetično izražanje. Kot zgleda za to sta predstavljena asindeza (3) in nominalizacija. Na slednjo se navezuje tudi sklep (5).

1 Kongruenca

Ujemanje v različnih jezikovnih kategorijah se pojavlja na različnih jezikovnih ravneh na različne načine. Pri skladenjski kongruenci gre za ujemanje v številu in osebi – včasih tudi spolu – med osebkom in povedkom. Množinski osebek zahteva praviloma množinsko obliko povedka.

- 1) Bund, Länder und Gemeinden dürfen ihre Anlagen selbstständig gestalten.
Država, dežele in občine smejo svoje naprave oblikovati samostojno. (Orešnik 2011, 41)
- 2) Das Laufen und Springen macht den Kindern Spaß. (Bračič/Čuden 2022, 79)
Tek in skakanje dela otrokom veselje.
Tek in skakanje veselita otroke.

Tukaj se »das Laufen und Springen« lahko razume kot smiselna enota in parafrazira npr. s samostalnikom šport ali telovadba v ednini. Prekršek zoper pravila kongruence pa lahko ima tudi poseben slogovni učinek.

- 3) Die Wissenschaft und ihre Lehre ist frei. (Ernst 2014, 30)
Znanost in njeno poučevanje je svobodna.²
Znanost in njeno poučevanje sta svobodna.

Edninski povedek v zgornjem primeru učinkuje tako, da vzbudi pozornost. Glede na vsebino napisa ob vstopu v univerzo na Dunaju deluje vzneseno, arhaično, brezčasno.

2 Zadrega pri prevodu v slovenščino, ker samostalnika znanost in (njeno) poučevanje za razliko od nemškega jezika nista istega spola.

2 Valenca

Upoštevanje glagolske vezljivosti se lahko v določenih primerih opusti pod pogojem, da se od prejemnika pričakuje specifično (pred)znanje, s katerim si lahko pomaga pri razumevanju izjeme in njene sporočilne vloge. V večini primerov gre pri tem za redukcijo vezljivosti.

- 4) Die Nachbarn bitten um Hilfe. (Bračič/Čuden 2022, 35)

Sosedi prosijo za pomoč.

Samostalniik sosedi kot osebek semantično implicira poznanstvo s tožilniškim predmetom, ki se zato lahko izpusti.

- 5) Dieser Wandel ist ein komplizierter Prozess. Das dauert. (Bračič/Čuden 2022, 99)

Ta sprememba je zapleten proces. To traja.

Predvidena sprememba (iz izkušenj) predpostavlja veliko časa. Prislovno določilo časa se zato lahko izpusti. Zdi se, da tak izpust deluje čustveno celo bolj zaznamovano kot slogovna varianta »To traja in traja«. Presoja o tem je seveda odvisna tudi od sobesedila.

- 6) Nimm dir Zeit und nicht das Leben. (Bračič/Čuden 2022, 36)

Vzemi si čas in ne življenja.

To je zgled za stilistično figuro zevgma (Toporišič 1992, 373). Večpomenski glagol v isti povedi se veže z različnimi valenčnimi partnerji. Lahko kot polnopolpomenski (npr. dvovalentni etwas nehmen/nekaj vzeti), lahko pa samo kot funkcijski, se pravi z okrnjenim pomenom, tako da šele skupaj s samostalnikom tvori polnopolpomenski sklop (vzeti si življenje).

3 Asindeza³

Vsebinska razmerja med deli povedi ali med povedmi na besedilni ravni so povečini izražena eksplicitno z različnimi jezikovnimi sredstvi, ki nedvoumno izražajo vsebinska razmerja: z vezniki, vezniškimi prislovi, s členki.

Lahko pa sredstev za tako eksplicitno izražanje ni. Takrat so stavki v povedi ali na medpovedni ravni povezani brez posebnih jezikovnih sredstev (če odštejemo ortografska – npr. vejico, podpičje, piko, klicaj, vprašaj – in fonološka – intonacijo), ki bi enoznačno nakazovala medsebojno vsebinsko povezavo.

Logičnost sosledja je zajamčena, če imata poročevalec in prejemnik sporočila dovolj skupnega splošnega ali/in tudi specifičnega znanja. Agricola tako povezavo imenuje koneks (Agricola 1977, 246). V naslednjem primeru bi šlo za kavzalni ali kar diagnostični koneks.

7) Es hat Frost gegeben. Ein Wasserrohr ist geplatzt.

Bila je zmrzal. Počila je vodovodna cev.

Tudi v dialogu je podlaga za sporazumevanje specifično skupno znanje (Motsch/Reis/Rosengren 1979, 117).

8) A: Es ist wieder unter Null.

Spet je pod ničlo.

B: Hast du blaues Schiwachs?

Imaš moder vosek za smuči?

Sledi zgled za implicitno utemeljevanje v potopisu iz revije *stern*.

9) Lesotho erkundet man am besten zu Pferde, selbst wenn man vom Reiten nichts versteht. Die Tiere wissen genau, wo sie galoppieren können und wo sie vorsichtig einen Huf vor den anderen setzen müssen. (*stern*, 19. 12. 2024, Lesotho, Mein magischer Ort; str. 100)

Lesoto najbolj raziskuješ na konju, tudi če nimaš pojma o ježi. Živali točno vedo, kje lahko galopirajo in kje morajo previdno postavljati kopito pred kopito.

3 Tu ni mišljena stilna figura brezvezje/asindeton, kjer je izpuščenih več (istih) veznikov v povedi.

Druga poved zgornjega besedilnega fragmenta implicitno prinaša utemeljitev, zakaj se tudi tisti, ki ne znajo jahati, lahko brez skrbi odločijo za jezdenje po Lesotu.

4 Nominalizacija

Poglavje o nominalizaciji prikazuje implicitno izražanje predikacije. V prvem podpoglavju (4.1) je punktualno prikazano nekaj načinov, kako se da z določno glagolsko obliko izraženo predikacijo nadomestiti v zgoščeni/komprimirani/kondenzirani nominalni obliki. V drugem podpoglavju (4.2) je na primeru kratkega besedilnega fragmenta prikazano, kako nominalni slog učinkuje na besedilni ravni.

4.1 Komprimirano izražanje predikacije

Skupni imenovalec komprimiranega izražanja je ponazorjen v citatu, v katerem von Polenz pojavnost oblike jezika kot orodja za sporazumevanje primerja z drugimi vrstami orodja, kot sta npr. kladivo in vzvod na eni strani ter žepni računalnik na drugi strani.

»Der Vorteil der Raumersparnis ist bei kompakter Struktur mit dem Nachteil verbunden, daß die Teile so k o m p r i m i e r t angeordnet sind, daß sie unüberschaubar und schwer zugänglich sind.« (von Polenz 1988, 24)

Prednost prostorskega prihranka pri kompaktni strukturi je povezana s slabostjo, da so njeni deli razporejeni tako k o m p r i m i r a n o, da so nepregledni in težko dostopni.⁴

4.1.1 Tožilnik z nedoločnikom

Eden klasičnih primerov je tako imenovani *accusativus cum infinitivo*⁵.

Posebno pri glagolih čutnega doživetja je predmet hkrati osebik glagola v nedoločniku. Možna je pretvorba v daljšo obliko z odvisnikom:

10) Ich sehe ein Gewitter nahen. (Bračič/Čuden 2022, 89).

Jaz vidim eno nevihto bližati se.

Vidim, da se bliža nevihta.

4 Primerjaj tudi odnos dobička in izgube (Beaugrande/Dressler/Derganc/Miklič 1992, 56).

5 Primerjaj povedkovno-prilastkovni nedoločniški polstavek (Toporišič 1992, 130, 200).

4.1.2 Povedkovo določilo v tožilniku

11) Nach der neuerlichen Geldspende sieht Maaß⁶ ihre Stadt »am Scheidepunkt«
(Spiegel Nr. 52/21.12.24, Gesegnete Stadt, str. 37)

Po zadnjem finančnem darilu vidi Maaß svoje mesto »na prelomnici«.

Po zadnjem finančnem darilu misli Maaß, da je njeno mesto »na prelomnici«.

Tudi tu je predmet v tožilniku (Stadt) po pretvorbi osebek samostojnega odvisnika. Hkrati gre pri tem tudi za izraz distanciranja avtorja besedila do mnenja osebkov v povedi.

4.1.3 Prilastkovna zveza

Eden najpogostejših načinov komprimiranega izražanja predikacije je atribuiranje. Prilastke je mogoče pretvoriti v povedkova določila.

12) Ein guter Tipp.

En dober namig.

Kar pomeni toliko kot

Der Tipp ist gut.

Namig je dober.

Ambivalentnost prilastkovih zvez se kaže v tem, da je včasih težko določiti, ali gre za verbalno (prislovno določilo) ali za nominalno (prilastek) odvisnost. (Bračič/Čuden 2022, 131)

13) Er hat uns über die Versammlung gestern Abend berichtet.

Poročal nam je o zborovanju sinoči.

Ali se je sinoči zgodilo poročanje ali zborovanje?

14) Er steht am Haus rechts.

Stoji ob hiši desno.

Ali stoji (on) desno od (ene) hiše ali stoji ob tisti hiši (od dveh), ki je na desni strani?

6 Županja mesta Lommatzsch.

4.1.4 Deležniške fraze

Tudi deležniške fraze so kot skrajšana alternativa za določno glagolsko obliko v predikativni funkciji podvržene ambivalentnemu razumevanju.

- 15) Der Schriftsteller, zu Hause gemieden und im Ausland übersehen(,) war nach 1900 völlig isoliert. (Bračič/Čuden 2022, 222)

Pisatelj, doma zapostavljen in v tujini spregledan, je bil po letu 1900 popolnoma izoliran.

Prilastkovno pomensko razmerje: pisatelj, ki je bil zapostavljen ..., je bil ... izoliran; prislovno pomensko razmerje: pisatelj je bil ... izoliran, ker je bil ... zapostavljen.

- 16) Alle Tatsachen zugrunde legend(,) kommt man zu einer realistischen Bewertung.

Upošteva vse dejstva se pride do realistične ocene.

Pogojno – če ...; načinovno – s tem, da ... (primerjaj Bračič/Čuden 2022, 223)

4.1.5 Implicitna rematizacija

Posebej zanimiva je v tem okviru ekonomičnega krčenja implicitna rematizacija. V članku iz revije *stern* (štev. 52, 19.12.2024, str. 26, 28) z naslovom »Horror und Hoffnung« (Groza in upanje), ki opisuje, kakšno razdejanje vlada po padcu Asadovega režima v Siriji, beremo med drugim:

- 17) ... Wie schwer das Erbe der Assads auf der neuen Zeit lastet, lässt sich im Stadtteil Kafr Sussa besichtigen. »Haben Sie die 'Abteilung 215' schon gesehen?«, fragt Mohammed Schurba. »Kommen Sie mit, ich zeige sie Ihnen.« Im wehenden schwarzen Mantel und mit Revolutionsschal um den Hals läuft der Anwalt die Straße entlang. Dies ist sein Viertel, hier ist er aufgewachsen ...
... 2018 entkam er ins Rebellengebiet im Norden Syriens. Von dort ist der 40-Jährige zurückgekehrt ...
... Kako težko bremeni dediščina Asadov sedanja čas, se lahko vidi v mestni četrti Kafr Susa. »Ali ste že videli 'Oddelek 215'?«, vpraša Mohamed Schurba. »Pridite, vam ga bom pokazal.« V odpetem črnem plašču in z revolucionarnim šalom okrog vratu odvihra odvetnik po cesti. To je njegova četrt, tu je odraščal ...

... leta 2018 mu je uspelo zbežati na uporniško področje na severu Sirije. Od tam se je 40-letnik vrnil ...

»Der Anwalt« in »der 40-Jährige« se kot koreferenčna osebkata v zgornjem besedilnem fragmentu anaforično navezujeta na Mohameda Schurbo in implicirata dve predikaciji: 'Mohamed Schurba je advokat' in 'Mohamed Schurba je 40-letnik'. V obeh primerih sta z vidika členitve po aktualnosti osebkata hkrati tudi implicitno rematizirana.

4.1.6 Primična fraza z *als*

Zelo pogost primer indirektne predikacije je tudi sklop z adjunktorjem *als*.

»Mufasa« se kot eden redkih uspešnih filmov (»blockbusterjev«) dogaja v Afriki, številni otroci pridejo tako prvič v stik s to kulturo. Režiser filma Barry Jenkins s tem v zvezi v reviji *stern* (štev. 52, 9. 12. 2024, str. 93) pojasnjuje svojo vlogo:

18) Als schwarzer Regisseur war das dann doch eine große Verantwortung für mich.«

Kot črn režiser je bila to potem vendarle ena velika odgovornost za mene.

Kot črnc sem imel tako pri režiranju vendarle veliko odgovornost.

V prvični frazi »als schwarzer Regisseur« se prekrivata a) predikacija in b) kavzalnost.

a) Bil sem črncski režiser.

b) Ker sem bil črncski režiser ...

4.1.7 Besedotvorje

Najvišjo stopnjo komprijacije predstavljajo besedotvorne konstrukcije. Delujejo kot neke vrste »črne luknje« – v eni besedi je sintetizirana analitična skladienska relacija.

Zgled v pridevniški zloženki:

19) tagaktiv

danaktiven

kar je aktivno (samo) podnevi; npr. žival

Podobna so razmerja pri samostalniških besedotvornih konstrukcijah:

- 20) Nahrungserwerb
pridobivanje hrane

pomeni kot glagolnik proces, ko si (npr.) neka žival išče in lovi hrano.

4.2 Nominalni slog

Nominalni slog pomeni, da se v besedilu predikacija povečini ne izraža z določnimi glagolskimi oblikami kot povedki (verbalni slog), temveč nominalno, se pravi s samostalniki, pridevniki ter nedoločnima glagolskima oblikama (deležje, nedoločniška fraza). (Bračič/Čuden 2022, 213, 219) To naj ponazori analiza sledečega kratkega besedila iz leksikona.

- 21) Chamäleons

Die großen, unabhängig voneinander bewegl.⁷ Augen sind bis auf eine zentrale Öffnung von den zu einer Halbkugel verwachsenen Lidern bedeckt und dienen den vorwiegend tagaktiven Tieren beim Nahrungserwerb der Fixierung und Anpeilung der Beute ... Durch blitzschnelles Hervorschleudern der (manchmal bis körperlangen) Zunge wird das Beutetier gefangen ... (Meyers Enzyklopädisches Lexikon)

Kameleoni

Veliki, drugo od drugega neodvisno gibljivi očesi sta do središčne odprtine pokriti z do polovične krogle zraščanima vekama in pri pridobivanju hrane služita pretežno podnevi aktivnim živalim za fiksiranje in sledenje plena ... z bliskovito hitro iztegnjenim (včasih kot celo telo dolgim) jezikom ujamejo plen ...

V zgornjem besedilu so nominalne predikacije realizirane s pridevniki (großen, beweglichen, zentrale, verwachsenen, tagaktiven, blitzschnell, körperlangen) in samostalniki (Nahrungserwerb, Fixierung, Anpeilung, Hervorschleudern; Öffnung, Halbkugel, Beutetier).

Pridevniki pri tem funkcionirajo kot prilastki (prim 4.1.3), nekateri samostalniki pa kot (predložna) prislovna določila, ki jih je mogoče iz strnjene nominalne oblike razvezati v predikate z določnimi glagolskimi oblikami.

7 H kondenziranju prispevajo celo okrajšave: bewgl. za beweglich (= gibljiv).

... bis auf eine zentrale Öffnung: razen v odprtini na sredini, razen če se odmisli odprtina v sredini (restriktivnost)

... beim Nahrungserwerb: pri pridobivanju hrane, kadar se išče hrana (časovnost)

... dienen der Fixierung und Anpeilung: služijo temu, da fiksirajo in sledijo plen (funkcijski sklop s funkcijskim glagolom z reducirano semantiko; namernost)

Durch ... Hervorschleudern der ... Zunge: z ... iztegnjenim ... jezikom (instrumentalnost).

Kot kolateralna škoda zgoščenega podajanja informacij (primerjaj 4.1), ki je med drugim tipično za besedilno vrsto geslo v leksikonu (čim več podatkov na čim manjšem prostoru – Fandrych/Thurmair 2011, 90), v tem primeru ni prizadeta enoznačnost podajanja informacij, temveč je ekonomski (materialni) vidik kondenzacije dosežen na račun otežene recepcije. Bralec tega enciklopedičnega gesla mora biti kompetenten na več področjih, vsaj na strokovnem in jezikovnem, imeti mora dobre bralne navade (koncentracija, pomnjenje). Kljub temu je dvomiti, da bo že kar ob prvem branju ustrezno zaobjel in povezal vse podane informacije. Prag razumljivosti je pri tem postavljen visoko. V kaki mladinski enciklopediji bi bile tako komprimirane formulacije neprimerne. Za primerjavo sledi izpis iz leksikona, namenjena mladini.

22) Chamäleons

... Sie bewegen sich wenig und nur sehr langsam und können im Sitzen ihre Beute, vor allem Insekten, fangen. Dazu schleudern sie ihre körperlange, klebrige Zunge blitzschnell wie ein Katapult heraus. Die Beute bleibt nicht einfach daran haften, sondern wird von der Zungenspitze umfasst. Als weitere, sehr seltene Besonderheit können Chamäleons ihre Augen unabhängig voneinander bewegen ... (Der Jugend-Brockhaus)

Kameleoni

... Gibljejo se malo in le zelo počasi in lahko sede ujamejo plen, predvsem insekte. Za to sprožijo kot telo dolgi, lepljivi jezik bliskovito hitro kot katapult. Plen se na jezik ne le prilepi, marveč ga konica jezika objame. Nadaljnja zelo redka posebnost je, da lahko kameleoni premikajo očesi neodvisno eno od drugega ...

Tabela: Kvantitativna primerjava stopnje informativnosti verbalnega in nominalnega sloga

	Der Jugend-Brockhaus	Meyers Enzyklopädisches Lexikon
Število besed	55	55
Finitni predikati	6	3
Implicitne predikacije	5	17
Predikacije skupno	11	20

Iz primerjave obeh besedil izhaja:

Nominalnim strukturam pomensko ustrezajo nekomprimirane strukture z določno glagolsko obliko. Globinsko strukturo imajo skupno, na površini pa je realizacija različna. Vendar je gostota informacij v nominalnem slogu ob enaki količini jezikovnega gradiva praviloma dosti večja. Iz zgornje tabele je to razvidno iz razmerja 20 : 11.

5 Sklep

Akademik profesor dr. Janez Orešnik ni bil samo vrhunski teoretik. Bil je tudi vzoren pedagog s posluhom za uspešne didaktične pristope. Gotovo bi se povsem strinjal s sklepno pripombo: nominalne in verbalne strukture so sicer semantično adekvatne, v diskurzu pa nikakor niso preprosto izmenljive, saj je treba upoštevati sobesedilo, besedilno vrsto, v kateri se uporabljajo, stilno ravnino in sporazumevalni položaj z vsemi pripadajočimi parametri. Tudi Fandrych in Thurmair opozarjata, da bi pretvorbene vaje brez pragmatičnega preudarka vodile v mehanično »jezikovno akrobatiko«. (Fandrych/Thurmair 2018, 255)

Seznam virov

Der Jugend-Brockhaus: Brockhaus, Wiesbaden 1985.

Der Spiegel (Hamburg; šte. 52, 21. 12. 2024).

Meyers Enzyklopädisches Lexikon: Bibliographisches Institut, Mannheim; Wien; Zürich, 1972 – 1981.

stern (Hamburg; šte. 52, 19. 12. 2024).

Literatura

- Agricola, Erhard. 1977. Textstruktur aus linguistischer Sicht. V: *Germanistische Studententexte, Wort-Satz-Text*, urednici: I. Barz in U. Fix, 244 – 249. Leipzig: Verlag Enzyklopädie.
- Beaugrande, Robert Alain de/Dressler, Wolfgang Ulrich/Derganc, Aleksandra/Miklič, Tjaša. 1992. *Uvod v besediloslovje*. Ljubljana: Park.
- Bračič, Stojan/Čuden, Darko (v sodelovanju s Tanjo Škerlavaj). 2022. *Syntaktisches Minimum. Ein Lehrbuch für Studierende der Germanistik*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Ernst, Peter. 2014. Der Fehlerbegriff in der deutschen Grammatik. Tradition und Perspektiven einer muttersprachlichen Fehlerlinguistik. V: *Perspektivierung – Perspektivität*, urednice: T. Abrashi, A. Blakaj-Gashi in B. Ismajli, 25 – 37. Prishtina: Universiteti i Prishtinës.
- Fandrych, Christian/Thurmair, Maria. 2011. *Textsorten im Deutschen. Linguistische Analysen aus sprachdidaktischer Sicht*. Tübingen: Stauffenburg Verlag.
- Fandrych, Christian /Thurmair, Maria. 2018. *Grammatik im Fach Deutsch als Fremd- und Zweitsprache*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Motsch, Wolfgang, Reis, Marga, Rosengren, Inger. 1990. Zum Verhältnis von Satz und Text. *Deutsche Sprache* 18: 97–125.
- Orešnik, Janez. 2011. *Uvod v naravno skladnjo*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Polenz, Peter von. 1988. *Deutsche Satzsemantik. Grundbegriffe des Zwischen-den-Zeilen-Lesens*. Berlin; New York: Walter de Gruyter.
- Toporišič, Jože. 1992. *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.